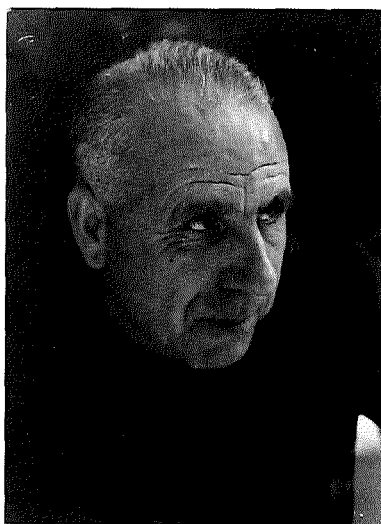

PERE RIBOT, UN SÍMBOL DE L'EXILI INTERIOR

ALBERT MANENT I SEGIMON

Pere Ribot

Sembla un pagès emmorenit i alhora un asceta d'altre temps. És prim i fort com de fusta de roure o de faig, el nas prominent, el cabell arranat i amb una coroneta enmig, ben natural. Camina encorbat i té un aire taujà, que podria semblar, de lluny, esquerp. Però un somriure endolcidor i un tarannà un poc infantívol fa que sempre us rebi amb alegrois i sovint fa una riallada franca, sobretot quan acaba de contar un dels centenars d'acudits que té arxivats a la memòria i que ragen a desdir. Traspua un esperit de fermesa i de mansuetud espiritual perquè espera sense temença el traspàs i la Resurrecció de la carn. Convertit en un oracle, en un llarg període de postguerra va exercir dues funcions que ell anomenà presència i resistència i de les quals no ha abdicat mai.

El 21 de febrer de 1908 va néixer a Vilassar de Mar en Pere Ribot i Sunyer, un dels cinc germans, fill d'un pare teixidor i vilassarenc i d'una mare del Camp de Tarragona, concretament d'Altafulla. Aleshores la pietat familiar duia moltes vegades els minyons a fer d'escolans i a la pregària en família. En Pere, doncs, ajudava a missa i llegia amb delit «En Patufet» i «La Mainada» i, sentint la crida de Déu, als catorze anys ingressà al seminari. El seu professor de preceptiva era mossèn Jaume Barrera, que escrivia unes pàgines literàries setmanals al «Correo Catalán». Ell l'orientà en el camí de les lletres i probablement li revisà els primers versos que, incipientment, es publicaren al «Diari de Mataró». A Vilassar hi havia alguns escriptors que hi estiuejaven, com Carles Soldevila, i com que Pere Ribot, de seminarista, ja devia ésser belluguet i un trafica, es va anar sabent que era lletraferit. I, conta ell mateix que un dia el meu pare el va anar a veure, venint de Premià a peu. Ribot li llegí un feix de versos que, per consell del poeta, reduí a uns quants de ben seleccionats i d'aquella tria sortí el bell i breu volum *Laetare* (1935), que el meu pare va fer editar a «Les Publicacions de La Revista» que dirigia Josep Maria López-Picó. Contra el que l'autor potser es pensava, l'obra va tenir molt bona premsa i la comentaren des de Manuel de Montoliu o Maurici Serrahima, fins a Tomàs

Garcés o Joan Teixidor. El doctor Carles Cardó el va voler conèixer i el va rebre a la «Fundació Bernat Metge». I Josep Janés, que molts dissabtes dels anys quaranta s'escapava cap a Riells, havia explicat a mossèn Pere que Josep Maria de Sagarra va comparèixer a la llegendària «Penya de l'Ateneu» amb *Laetare* i va fer una frase: «Aquí tenim el Paul Cladel de Catalunya», en contrast, volia dir, amb massa poesia postverdageriana.

La vocació literària de Pere Ribot trobà un terreny adobat al seminari de Barcelona on ell i alguns companys escrivien a mà una revista que es deia «Gemmes». És l'època en què s'hi formen el futur historiador Joan Bonet i Baltà, el brillant periodista Ramon Cunill, un altre historiador de monografies locals, Jaume Vilageliu, el poeta Vicenç Salvà, Lluís G. Feliu i Bargalló, etc. I realment Ribot llegia Claudel i Francis Jammes i volia sortir del cercle dels purament verdagerians.

Els auguris no podien ésser millors per al nou sacerdot i nou escriptor que era vicari a Capellades, mentre que uns anys abans, tot fent el soldat «de quota», com s'anomenava aleshores, exercia el ministeri a Cabrera de Mataró.

Però el bàrbar esclat revolucionari de 1936, provocat per l'alçament militar, capgirà tot el seu destí, més aviat plàcid i ascendent. Mossèn Pere es va amagar a casa d'un frabricant, que es deia Batlle. Com que aquest era casat amb una alemanya, gaudia d'una certa immunitat. Però la tragèdia el rondava i la mort planava damunt d'ell. Ho comentava en una carta del març de 1939 al meu pare: «Sense proposar-m'ho, ni sospitar-ho, poguí escapar de la persecució de què, gràcies a Déu, era víctima. Quantes voltes rondava, esmaperdut i sense documentació, per la via, esperant el dolçament tràgic moment d'ésser agafat pels de la FAI i executat a la Rabassada!»

Després Ribot s'escapolí cap a Vilassar, on la família Pujol Borotau, sobretot en Jaume, amos de Potax i d'Aiscondel, el van protegir molt i el van connectar a Barcelona amb el consolat francès. Cada setmana el vaixell «Imereithie» duia armes per als republicans i de retorn acollia dissimuladament fugitius la vida dels quals perillava. En un primer intent el capità del vaixell el rebutjà, al·legant que hi havia massa vigilància de les patrulles de control al port. Però a la segona vegada, probablement el mes d'agost, sense cap passaport, vestit d'oficial de marina francès i acompanyat del capità i del metge del vaixell, mossèn Pere sortí del consolat i anà cap al port on alçà el puny per contestar la salutació d'uns anarquistes. El ficaren en un cambrot especial i, quan el vaixell navegava cap a Marsella, va sortir a coberta on trobà l'advocat, polític i poeta de la Lliga Vicenç Solé de Sojo, que maleïa el seu país del qual havia estat foragitat i plorava. Les circumstàncies eren tràgiques, però molts salvaven la vida mitjançant rocambolesques estratagemes. A Marsella

l'esperava l'advocat vigatà Joan Anglada i Vilardebò, que li donà alguns diners i li trobà allotjament.

De França passà a Sant Sebastià on retrobà molts refugiats i vells amics, com el dibuixant Valentí Castanys. Però l'ambient no li plaïa i va aconseguir que un vaixell, fent giragonses, el dugués fins a Mallorca on trobà l'escalf dels poetes Miquel Ferrà i Guillem Colom, força esporuguits pel clima de venjança de l'altra banda, dels futurs vencedors de la guerra. Tanmateix va tenir inacabables col·lotges amb ells i hi va conèixer la venerada Maria Antònia Salvà. Quan van cridar la seva lleva, els darrers mesos de la guerra, mossèn Pere s'hi incorporà i va fer temporada de front, però sense grans combats. Féu de capellà militar, com a «pater del tercio de Cristo Rey». Després el retorn a Barcelona, amb pau al carrer, però no a les consciències sacsejades per la gran tragèdia. No es podia predicar en català, ni escriure-hi o almenys publicar-hi versos! El destinaren a Sant Adrià de Besòs com a vicari. Però a la matinada sentia les descàrregues del Camp de la Bóta on afusellaven els criminals i els polítics. Anà al bisbat a dir que l'angoixava aquella tragèdia diària. I li van dir que hi havia una parròquia de muntanya on probablement mai més no hi hauria capellà, perquè tot havia quedat mig arrasat: Riells del Montseny. Hi pujà a peu. I ens recorda que a poc a poc entrà en el cor del paisatge. Hi havien cremat el retaule i fins l'arxiu, la seva pròpia història.

I aleshores, des d'una mena d'eremitori, començà l'aventura espiritual, cultural i social de mossèn Pere Ribot, sense que ell s'ho pensés pas. I és a partir dels anys quaranta que aquella parròquia, la darrera del bisbat de Barcelona, agafarà un protagonisme insospitat perquè mossèn Ribot la transformarà en un foc espiritual i nacional.

El 1941, doncs, mossèn Pere va triar una parròquia rural, a l'extrem del bisbat. Al cap de quinze anys canvià de diòcesi, el seu bisbe era Josep Cartanyà, un home del Camp de Tarragona, bon administrador diocesà, com el qualificava Josep Pla i amb el qual no va tenir cap problema fonamental.

Aquella dècada dels quaranta fou molt feixuga. L'Església de Catalunya havia quedat delmada. Dos bisbes assassinats i mil cinc-cents capellans i mil religiosos van també ésser immolats per una revolució iconoclasta i especialment antireligiosa. Calia reprendre la reconstrucció espiritual del país, refer els temples, en gran part incendiats. Val a dir que la persecució i les víctimes havien fructificat i hi va haver una onada de fervor religiós. No van mancar pas vocacions als convents i als seminaris. La cara negativa de la moneda era allò que s'ha anomenat el triomfalisme. Es va lligar massa l'espassa i la creu, la política unidimensional i la jerarquia. Un amic meu deia, fa molts anys, que, per estalviar-se diners, en aquella època de confusió político-religiosa haurien pogut reunir en un sol càrrec tres títols: «gobernador, obispo y jefe

provincial del Movimiento». Però la majoria dels capellans de la nostra terra es van dedicar a refer la parròquia material i espiritual i a la tasca d'evangelització i sacramentalització de vells i joves. I alhora, així que van poder, una gran majoria van reprendre una tradició, vella i recent: la del casal parroquial amb els «Pastorets», les lectures de Verdaguer i de Maragall i la consciència de país. No s'agrairà mai prou a l'Església aquella represa de la llengua i de la cultura que, sota el paraigua eclesiàstic, van dur a terme, insisteixo, la majoria de capellans diocesans, sense fer escarafalls i encara que no fossin figures conegudes, ni lletraferits, ni teòlegs, ni sociòlegs, etc. Aquella tasca fou més patent en els pobles. A les ciutats, subsistien la crispació, la suspicàcia i l'esperit de denúncia. Cal afegir que van ser pocs els capellans que es destacaren per una fermesa d'oposició activa a l'ofec que representava el triomfalisme polític que semblava infal·lible i eternament victoriós. Molts procuraven, això sí, predicar en català, però defugien enfrontaments. Uns quants, però, van ésser la punta de llança d'una noble rebel·lia enfront de tant de sucre candi político-religiós. I tots eren escriptors. El doctor Manyà des de Tortosa, mossèn Armengou des de Berga, mossèn Muntanyola, itinerant per parròquies de muntanya del Camp de Tarragona, i mossèn Ribot des de Riells. Fonamentalment aquests quatre es convertiren, malgrat ells, en els portanaveus d'una opinió pública, minoritària i difosa, que sabia distingir la FAI d'Esquerra Republicana, la llengua catalana de les «patrulles de control». No era un atzar que el metropolità de Tarragona, Francesc Vidal i Barraquer, fos fuetejat per uns i per altres. Com diu l'adagi, va sortir del foc per caure a les brases. La situació política prepotent i censora de qualsevol veu que fos discretament discrepant, va fer més importants aquests quatre capellans. I mossèn Ribot se'n devia anar adonant a poc a poc.

¿Voleu dir —podeu preguntar-vos— que refugiar-se entre masies i boscos de faigs, no era un escapisme, un defugir responsabilitats, un no voler enfrontar-se amb la crua realitat dels anys quaranta? Aparentment sí, però si resseguíu la trajectòria de mossèn Ribot us adonareu que la seva llavor, el seu apostolat cristià, cultural i social ha estat més fecund des d'un racó de món que no pas des d'una parròquia de ciutat o d'un poble menys privilegiat per la Natura. La Providència actua per camins insondables. En tot cas, hi havia un altre perill: que mossèn Ribot s'enorgullís del seu oasi, de la seva singularitat, de la llibertat que li permetien aquella muntanya màgica i els seus esquerps i alhora dòcils habitants, camperols que havien heretat unes tradicions mil·lenàries. L'equilibri espiritual de mossèn Pere va evitar aquesta temptació, digna d'un personatge de Bernanos. Ara bé, hem de confessar que ha trobat en Riells una mena de paradís que responia força a l'Església ideal que ell havia vist créixer entorn dels grans sacerdots mentors de la Catalunya moderna, des de

Dos aspectes de l'església de Riells

Carles Cardó i Lluís Carreras a Ignasi Casanovas, Miquel d'Esplugues o Josep Maria Llovera. Una litúrgia pulcra i que entronqués amb l'Església primitiva, una homilètica evangelitzadora i culta alhora, una acció social que tendís a acomplir el missatge de Lleó XIII i del codi de Malines. No oblidem el caràcter interclassista del clima i les realitats que ha anat forjant mossèn Pere. Ell ha estat i és tant conseller de pobres com de rics. I Ribot podia dir com Torras i Bages: «Sóc d'arrel pagesa i n'estic orgullós». O bé, com Verdaguer, ja de bon matí, podia interpretar poèticament el llenguatge dels ocells. I el temple, una esglésiola romànica poc significativa, ajudava encara més a fer aquell clima ideal que contrastava amb allò que s'esdevenia a la Catalunya urbana, de desfilades, estraperlo, uniformes i saturada de processons. Si algú de dalt es va pensar que exiliava un enemic entre alzines sureres, gats mesquers, senglars, guineus, esquirols, genetes i una bona gent, primària i senzilla, l'errà de mig a mig. Aquell racó de món es vitalitzà espiritualment, culturalment i humanament i el senyor rector de Riells va poder acomplir amb encert i unció, gràcia i imaginació, el seu comès primer, o sia, dedicar-se als seus feligresos, orientar-los fins en coses de la vida quotidiana, posar-los en contacte amb el món de la cultura, fer-los estimar més les nostres coses i acollir tots els seus dubtes i les seves penes. Però, tot i que de vegades havia de fer algunes hores de camí per assitir un malalt d'una masia de l'extrem del terme, trobar-se a Riells del Montseny va permetre també a mossèn Pere dedicar-se a la vocació literària i a anar teixint una extensa xarxa de relacions socials i culturals que només ell coneix a fons i on ha estat l'arc de volta de tot plegat. Solament ell podria descriure amb acuitat, coneixement profund i fins amb humorisme consubstancial en ell, l'entrellat d'aquest món que, com una teranyina amiga, s'ha anat fent al llarg dels quaranta-set anys que exerceix el seu ministeri i la seva influència des de Riells del Montseny. Perquè, encara que no ho vulgui, mossèn Pere és un home influent. La seva rectoria, més aviat freda i monacal, és un lloc de romiatge. S'ha convertit, malgrat ell, en una mena d'*abadia nullius* on ell fa d'abat, de prior i gairebé de llec. Alguna tirada monacal tenien i tenen les seves eucaristies quan es posava la casulla gòtica, amb la caputxa. Fa uns quants anys aquest gest litúrgic era mal vist, perquè privaven les casulles anomenades de guitarra. I un altre gest, encara més revolucionari, era l'altar de cara al poble. Mossèn Ribot es convertí una vegada més en un peoner! I ho feia amb bonhomia i convenciment alhora. I de vegades com una trapelleria. És el seu tarannà. I explicava que, quan havia de venir el bisbe Modrego de visita pastoral, s'avançava un familiar del prelat, mossèn Francesc Muñoz, per dir-li: «Mossèn Pere, canvieu de lloc l'altar!» Però tanmateix li ho toleraven perquè sabien que no cometia cap excés sinó que s'avançava al seu temps. Avui la missa d'esquena al poble ens sembla trista, distant.

Riells del Montseny era un poble sobretot de masies escampades. Fa més de quatre segles, exactament el 1553, d'acord amb el cens que publicà Josep Iglésies, la parròquia de Sant Martí de Riells només tenia set focs, o sia set famílies: Martí Tordera, Jaume Roig, Salvi Framiot, Segimon Pelegrí, Pere Pelegrí, Marçal Merlet i Rafel Pere Arnau. Probablement el segle XVIII la muntanya s'anà constel·lant de masies, per mor del *boom* demogràfic. I els anys quaranta, quan mossèn Pere hi prengué possessió com a rector, les masies –en gran part habitades– eren unes cinquanta, amb uns 400 habitants. Amb la guerra civil, explica mossèn Ribot al bell llibre il·lustrat *El Montseny*, escrit en una prosa literària impecable, van morir una colla d'hereus de les masies i aquest fet luctuós provocà la primera despoblació. Després, a partir dels anys seixanta, amb l'esquer de bons sous a les fàbriques de Sant Celoni i rodalies, pagesos benestants i fins propietaris seculars van abandonar les masies que avui, en part, s'han recuperat com a segona residència. I ara, deixant de banda la part sud del terme, on hi ha una zona residencial i el nucli de Viabrea, podem dir que la població escampada de Riells del Montseny és una mica més que la del 1553. S'han perdut molts conreus i belles pairalies i han avançat més el senglar, la brolla i el gat mesquer. Però el poble té el mateix guia espiritual que ha vist morir o néixer almenys tres generacions de riellencs. Ell, en broma, diu que ja és una mena de Buda. Jo diria que és una institució del poble, de l'Església i de Catalunya. Perquè ha sabut mantenir sempre el to, l'ànim, la fe, l'esperança, el bon humor... Algú n'ha parlat com una mena de bisbe *in partibus*. Ell no ha tingut, però, mai aquesta pretensió, però mossèn Pere Ribot s'ha convertit en quatre llargues dècades en un fenomen eclesial, social i cultural. La seva projecció pública no li ha privat tanmateix de viure una mica, almenys alguns dies o algunes hores, com un ermità, que es lleva a les sis del matí, es dutxa amb aigua calenta i freda, no pas com una penitència, i prega profundament i força temps. L'oració i l'eucaristia són el nervi de la seva vida espiritual. I ha trobat en la bondat i l'esperit de servei de la seva germana, Josepa, un puntal insubstituïble.

Un acte memorable de la trajectòria de mossèn Ribot com a rector de Riells és la «Festa poètica pro-abadia de Sant Martí de Riells», que se celebrà el 1954 i aplegà centenars de persones. Calia demanar permís governatiu i no l'haurien donat. I ell s'inventà el pretext que seria una festa per remodelar l'esglesiola i per fer un homenatge a Verdager. Jo hi era. I recordo que fou una festa d'apoteosi i gairebé de normalitat, celebrada a l'aire lliure, sota l'arbrada de Can Marlet. La guàrdia civil, entre atònita i recelosa, veia l'abrandament, sentia la Coral Sant Jordi, les sardanes i els discursos en català que tenien un to d'aparent normalitat. Joan Triadú, un dels *tabús* de l'època, hi féu de secretari i entre els premiats hi havia Carles Riba, Ferran Soldevila,

Joan Fuster, Blai Bonet, Jordi Sarsanedas, Maurici Serrahima, Josep Miracle, Felip Graugés, Esteve Albert, Antoni Sala i Cornadó, Manuel Nadal, Osvald Cardona i Frederic Pau Verrié. Una autèntica síntesi dels escriptors i investigadors que privaven més en aquella meitat de la dècada dels cinquanta. Un volum publicat l'any següent rememora aquella gran diada que cal considerar una fita en la nostra recuperació nacional.

El Ribot poeta mereix capítol a part. Fins avui ha publicat quinze llibres de versos. Els dos darrers el 1988: *Versicles* i *A mitja veu*. El primer fou *Laetare* (1935), on es va desmarcar del verdaguerisme mimètic i va obrir un camí nou de lírica religiosa, seguint les petjades de Claudel, Gertrudis von le Fort i amb una profunda empremta de la *Bíblia*. «La meua lírica —ha escrit ell mateix al pròleg d'*A mitja veu*— com un arbre envellit i llevador, fruitós encara, i que forma en mi el pa de la meua humanitat i espiritualitat, s'abeura en la deu inestroncable del Verb, llum d'home. El seu alè m'acompanya freqüent a freqüent del meu. És el respir del paisatge interior. Lírica d'ascesi. No és l'enyorament del nostre Verdguer: hi resta, però, en una presència transparent i amb la virginitat de l'idioma que arrencà de la gleua del poble». *Llengua de foc* (1958), el segon llibre i premi Ossa Menor, ens revela com els temes bíblics hi són gairebé un paisatge únic, a risc d'influir-lo massa. Però Pere Ribot hi sap donar un estil personal, bo i evitant, gairebé sempre, allò que en diríem poesia teològica. El seu do poètic és prou vigorós i té el domini de la forma perquè ha treballat la llengua com un artífex. *Epifania* (1952) no és un llibre de sonets com *Llengua de foc*, sinó de poemes sovint extensos, amb algun alè èpic i tot, al costat de poemes breus, de to popularitzant. I també els himnes (com un retorn a Prudenci), on el poeta s'acosta a fets històrics, com en «El gran roig» sobre la tragèdia del 1936, llavor de màrtirs. I les lloes dels sants, dels màrtirs antics i moderns, del cristià ignorat, dels àngels, de l'ateu a qui Déu encaixa com «el llebrer del Cel», dels profetes, de la Mare de Déu, tan sovint invocada. «Jesús del meu capvespre» és un poema colpidor on imagina la seva pròpia mort i el camí vers l'Eternitat. Però Ribot no és un místic (malgrat alguns llampecs en la poesia) sinó un asceta que tanmateix estima, com Maragall, profundament la terra, el país concret de Catalunya, la meravella canviant del paisatge, l'amistat, la confiança, i pot dir, com aquell vers del *Nabí* de Carner: «Déu és el meu únic espai». Els altres llibres *Si el gra no mor* (1959), *La pedra en la veu* (1971), *El crit del desert* (1981), etc. marquen una línia força segura de continuïtat que fa que s'assembli a ell mateix i reïxi més en els poemes profunds, menys formals, on el verb s'arbori i les imatges corprenen.

I voldria subratllar que per a ell la poesia no té un valor absolut, sinó que és un instrument de donar gràcies, de pedagogia, d'enaltir la llengua i de

difusió social. Penseu que, una mica com el cas de Verdaguer o de Carner, un poema de mossèn Pere és sol·licitat com un signe indispensable en una colla de circumstàncies: un naixement, una mort, un casament, un aniversari, una festa major, un centenari, un homenatge, etc. etc. I ell, poeta inspirat i bon artífex, hi escriu un sonet o una composició breu, sempre digna, mai «riposa», amb versos ben escandits i una gran calidesa de verb.

I no puc ometre un altre mèrit. He de subratllar que ell ha estat i és un mestre per a molts capellans, especialment els lletraferits, els quals ha orientat en el camp de les lletres i els ha polit, si calia, els versos o la prosa. Perquè, com escau a tot bon poeta, mossèn Pere és un excel·lent escriptor de prosa que, d'altra banda, és un gènere que no ha conreat gaire. I estic segur que excel·liria en el ram de les monografies, com ho demostrà amb la del Montseny. I encara esperem el seu llibre sobre Riells...

Mossèn Ribot ha estat, continua essent, un punt de referència per a milers de persones de tot Catalunya. I un pal de paller per a molts amics de gustos i idees ben diversos. Recordo l'afecte i l'admiració amb què en parlava Carles Riba i com J. V. Foix se l'escoltava i hi tenia col·lotges sobre religió i poesia.

La seva obra mereix l'edició de la poesia completa. Quan algú, seguint la moda d'un cert anticlericalisme, sense cap mena de finor per a discernir, parla de «poesia capellanesca», no deu haver llegit l'obra de Pere Ribot ni d'altres sacerdots que excel·leixen en el conreu de la poesia.

Als vuitanta anys mossèn Pere continua al peu del canó, servint els altres, adaptant-se a cada consciència que el sol·licita, corregint versos, escrivint-ne. El seu exemple, el seu escalf i la seva fortalesa reconforten. Només Déu el podria jubilar, mentre la força de l'esperit i l'ascetisme del cos no amollin.

POSSESSIÓ

I no cal veure món per a posseir Déu
ni passar, a peu eixut, l'abisme de la mar.
Cal retrobar dins meu
el meu voler, el diamant rar:
l'Esperit és el foc i el caliu de la llar.

SEQÜÈNCIA BREU A SANT MARTÍ DE RIELLS DEL MONTSENY

Tronc de castanyer, rebrota
la frescor de vostra imatge
feta entranya del paisatge.

Cau la vida, gota a gota,
vers la mort –fi del viatge.
Les aigües, la feixa, el prat

moriran: el temps se'n vola.
Però vós, bàcul i estola,
ens mostreu, en bell esclat,

del fons de l'esglesiola,
paisatges d'eternitat.

NADAL AL MONTSENY

Ens parleu des del cim de les muntanyes,
en terra plana o en fondal.
I sou la llum de les nostres entranyes
en la nit del misteri de Nadal.

Sempre és Nadal pel qui us veu o us enyora.
I com ens aplaneu sempre el terreny!
Us veiem sempre a trenc d'aurora
i en tots, des del Montseny.

RETROBAMENT

El meu pelegrinatge
–malgrat que recomenci–
és veure en mi la imatge
íntima del silenci.

FINAL DE RUTA

I camino amb l'Església en la fosca de la fe.
Com reviu el meu cos
amb Crist fet carn de la nostra esperança
a ultrança!
Car tot el meu voler
és saltar el mur, el clos
que m'oprimeix. Respiro l'alè, la seva veu.
Aquest és el triomf, el meu trofeu.

L'IDEAL

Tenir el tremp de la fe
—dolçor i dolor— i amb el somriure
interior de l'Esperit;
tenir el cor ple
del gran sentit
de viure a un més alt viure.
El cap de brot
del meu espai. El tot.